

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2024. – Т. 49. – С. 231-247
DOI: 10.31861/mhpi2024.49.231-247

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2024. – Volume. 49. – pp. 231-247
DOI: 10.31861/mhpi2024.49.231-247

УДК 165.412Зенон]572.9(=161.2/=162.1/=112.2)-024.63-043.5(477.83/86)

Іван Монолатій¹

Апорії Зенона як спосіб пояснення парадоксів міжетнічної взаємодії: приклад Галичини

З огляду на пошуки адекватної методології сучасної гуманітаристики, зокрема й ретроспективної політології, у статті розглядається можливість використання апорій Зенона Елейського. Використання їх як певної моделі – на підставі систематизації як нерегулярних і самоподібних структур – може бути цілком виправданими для ефективного опису унікальних образів, понять і подій у західноукраїнському хронотопі. Специфіку українсько-польської співпраці кінця XIX – початку XX ст. («Нова ера» 1890–1894 рр., «Галицький компроміс» 1914 р.); українсько-єврейської співпраці 1873, 1907 і 1911 рр.; українсько-німецької співпраці 1848–1849 і 1918–1923 рр., запропоновано розглянути як різновид фракталів у межах парадоксів – апорій Зенона. Запропоновано розглядати у межах апорій Зенона інституціоналізацію фігурантів міжетнічної взаємодії на Галичині – з числа етнічних політичних акторів із множинною ідентичністю (подвійною, а інколи й потрійною), «людей парадоксу» (Андрей Шептицький, Яків Оренштайн, Ганс Кох).

Обґрунтовано тезу, що апорія «Ахіллес і черепаха» (парадокс українсько-польських взаємин) засвідчує таку специфіку: вони стартують одночасно, але точка, звідки починає рух черепаха (українці), знаходиться трохи попереду місця старту Ахіллеса (поляки). Запропоновано гіпотезу, що інша апорія Зенона – «Дихотомія» – доповнює апорію про Ахіллеса і черепаху: йдеться про період, коли дві етнонації-конкурентки на Галичині (українська і польська), що були позбавлені політичної суб'єктності, не можуть досягнути бажаного компромісу (рівності) в межах території спільного проживання.

Діалектика українсько-єврейської співпраці загалом свідчить, що вона має ознаки Зенонової апорії «Стріла»: рух (якісні зміни міжетнічної взаємодії) між основними фігурантами (зокрема, українцями і поляками) неможливий, за присутності «стороннього» (поляків), а тому при його представлення у вигляді суми неділимих місць (депутатських мандатів). Українсько-єврейська модель, упродовж досліджуваної епохи, показує свою відповідність цій апорії Зенона: рух не може утворитися з суми станів спокою (етнічної самоізоляції).

Показано, що українсько-німецьке співробітництво у 1848–1849, 1918–1923 рр. і його перебіг лише у загальних рисах відповідає апорії Зенона «Стадіон». Її приклад – класичні перегони колісниць: такими можуть бути нарізно і українці, і німці (інколи австрійці). Оскільки німці (австрійці, німці) (у досліджуваному хронотопі) – державна, а українці – бездержавна нація, відтак їхні кінцеві цілі відрізнялися – були на протилежних кінцях націотворчих перегонів.

Ключові слова: апорія, парадокс, етнічні політичні актори, міжетнічна взаємодія, Зенон Елейський, Галичина, фрактальні розмірності, західноукраїнська етнополітична сфера.

Ivan Monolatii¹

Zeno's Paradox as a Way of Explaining the Contradictions of Inter-Ethnic Interaction: the Example of Galicia

In view of the search for an adequate methodology of modern humanitarian studies, in particular retrospective political science, the article considers the possibility of using the aporias of Zeno of

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології, Прикарпатський університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна.

Doctor of Political Science, Professor of the Department of Politology of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine.

E-mail: ivan.monolatii@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8963-774X>.

Eleusis. Using them as a certain model – based on systematization as irregular and self-similar structures – can be fully justified for the effective description of unique images, concepts and events in the West Ukrainian chronotope. The specifics of Ukrainian-Polish cooperation in the late 19th and early 20th centuries. (“New Era” 1890–1894, “Galician Compromise” 1914); of Ukrainian-Jewish cooperation in 1873, 1907 and 1911; of the Ukrainian-German cooperation of 1848–1849 and 1918–1923, it is proposed to consider it as a kind of fractal within the paradoxes – Zeno’s aporia. It is proposed to consider the institutionalization of the figures of interethnic interaction in Galicia within the limits of Zeno’s Paradox – from the number of ethnic political actors with multiple identities (double and sometimes triple), “people of Paradox” (Andrei Sheptytskyi, Yakiv Orenstein, Hans Koch).

The thesis that the aporia “Achilles and the Tortoise” (paradox of Ukrainian-Polish relations) proves the following specificity: they start at the same time, but the point from which the Tortoise (Ukrainians) begins to move is slightly ahead of the starting point of Achilles (Poles). The hypothesis is proposed that Zeno’s other aporia – “Dichotomy” – complements the aporia about Achilles and the tortoise: it refers to the period when two competing ethnonations in Galicia (Ukrainian and Polish), which were deprived of political subjectivity, could not reach the desired compromise (equality) within the territory of joint residence.

The dialectic of Ukrainian-Jewish cooperation in general shows that it has signs of Zeno’s aporia “The Arrow”: movement (qualitative changes in inter-ethnic interaction) between the main participants (in particular, Ukrainians and Poles) is impossible in the presence of an “outsider” (Poles), and therefore with his representation in the form of the sum of indivisible seats (deputy mandates).

It is shown that the Ukrainian-German cooperation in 1848–1849, 1918–1923 and its course correspond only in general terms to Zeno’s aporia “Stadium”. Its example is the classic chariot race: both Ukrainians and Germans (sometimes Austrians) can be different. Since the Germans (Austrians, Germans) (in the investigated chronotope) are a state nation, and Ukrainians are a stateless nation, their ultimate goals differed – they were at opposite ends of the nation-building race.

Keywords: aporia, paradox, ethnic political actors, inter-ethnic interaction, Zenon of Eleusis, Galicia, fractal dimensions, Western Ukrainian ethno-political sphere.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасне вивчення інституціоналізації етнічних політичних акторів на Галичині XIX – початку XX ст. має свої особливості – з огляду, як на національні наративи кількох історіографій (головним чином, української, польської та австрійської), так і на дослідницький інструментарій, який, зазвичай, не виходить за рамки історичний, політологічних та почасти соціологічних студій. Однак сучасна гуманітаристика, зокрема й ретроспективна політологія, потребує не лише нової методології, сказати б, у ракурсі «неконвенційної» або ж «видової» історії², а й пошуку «нових шляхів історичного мислення»³.

Мова про чималі прогалини у сучасних дослідженнях, котрі ґрунтуються на неопозитивізмі, відсутності фактичної критики суджень, бракові спроб синтезу і розмірковуванням про «майбутнє минулого». Натомість не лише ставлення нових дослідницьких питань та пошук нових дослідницьких підходів, але й потреба дослідження гуманітарних дисциплін – дисциплінами природничими, визначає парадигму методології компліментарності, того, що польська дослідниця Е. Доманська метафорично називає «скринькою зі знаряддями», «дослідження випадку»⁴. Відтак у строкатій, але науково значущій, палітрі етнонаціональних проблем сучасного світу вивчення міжетнічного і/або міжкультурного комунікування, трактується викликом етноцентризму, який сьогодні, як виснує німецький вчений Й. Рюзен, дуже часто пов’язують із викликами глобалізації⁵. Додаймо сюди й пропозицію українського публічного інтелектуала Я. Грицака, що «історія не знає «залізних законів», тому жодне твердження про минуле не може бути абсолютним. [...] Між неіснуючими історичними законами та депресивним хаосом минулих подій пролягають стежки тенденцій та сходинки релевантних факторів [...]»⁶.

Саме тому варто відважитися на «вписування» особливостей західноукраїнської етнополітичної сфери у рамки взаємопов’язаного міждисциплінарного підходу щодо інтерпретаційних

² Доманська, Е. (2012), *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*; пер. з пол. і англ. В. Склокін. Київ, с. 94-116, 177-201.

³ Рюзен, Й. (2010), *Нові шляхи історичного мислення*; пер. з нім. В. Кам’янець. Львів, с. 15-37, 299-334.

⁴ Доманська, Е. Вказ. пр., с. 202, 205.

⁵ Рюзен, Й. Вказ. пр., с. 157-163.

⁶ Грицак, Я. (2021), *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ, с. 18.

полів міжетнічної взаємодії – потенційних випадковостей і/або потенційної повторювальності⁷. Зокрема, якщо йтиметься про фрактальні розмірності, наприклад апорії Зенона Елейського, які, на підставі систематизації як нерегулярних і самоподібних структур, можуть бути цілком виправданими для ефективного опису унікальних образів, понять і подій – у західноукраїнському хронотопі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фактично сучасна ретроспективна політологія не оперує «фрактальною ідеологією» у вивченні етнонаціональних відносин, зокрема особливостей взаємодії «своїх» і «чужих» на Галичині в XIX – початку XX ст.

Показово, що продуктивність використання апорій учня Парменіда, грецького філософа і логіка Зенона Елейського (бл. 490 – 430 рр. до Р. Хр.)⁸ для оцінки сюжетів ідеологічного і політичного сенсів вперше оприлюднили наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. вчені українознавці в рамках політичних режимів – класового советського і моноетнічного польського. Йшлося про оцінки імперського простору, як у підросійській, так і у південноукраїнській частинах бездержавної на той час України. Зосібна вчений-поліглот, письменник і советський шпигун Віктор Петров у монографії про діяльність П. Куліша, оцінюючи заходи російського царату в 1850-х рр., використав порівняння з черепахою і Ахіллесом: «Роблячи два кроки наперед, уряд робив потім крок назад, вагаючись, чи не треба після першої поступки одійти знов на колишні, освячені Миколаївськими (тут – російського царя Миколи I. – І. М.) традиціями, позиції. *Черепаха, що переганяє швидконогого Ахіллеса, здавалася мудрим алегоричним прикладом обережної державної політики* (курсив мій. – І. М.)»⁹. Услід за цим вченим й військовий історик і розвідник Осип Думін (літ. псевд. «Антін Крезуб»), характеризуючи розпад Габсбурзької монархії і, як наслідок, українсько-польську війну 1918–1919 рр. на Галичині, зазначив, що «вже 1848 р. відкрив *Ахілеву п'яту* (курсив мій. – І. М.) цієї держави, викликав на верх утаєні в ній відосередні сили споєних зі собою механічно більш десятка різних народів»¹⁰. Зауважмо, що обидва автори трактують політичні події через призму імперської політики – і Романових, і Габсбургів – використовуючи, з одного боку, зміст апорії Зенона про черепаху та Ахіллеса, а з другого, натякаючи на відому з античної мітології «Ахіллесову п'яту», фактичну вразливість моделі етнополітики Відня у XIX – на поч. XX ст. Поза цими мікросюжетами у працях, що лише опосередковано присвячені досліджуваній проблемі, її значнішого розуміння не знайдемо.

В останні роки нами здійснено спробу з'ясувати специфіку міжнаціональних взаємин етнонацій на Галичині як «етнонаціональний забіг на паралельних доріжках»¹¹, а також представити категорію «соборність України» як фрактальну розмірність – у її західноукраїнському вимірі¹². Тому запропоновані у цій статті міркування продовжують розпочаті нами студії над «фрактальною ідеологією» – через призму західноукраїнської етнополітичної сфери.

Мета статті. Оскільки діалектика етнонаціональних відносин XIX – початку XX ст. може розглядатися як своєрідний маятник між точками етнополітичних компромісу і конфлікту, метою статті є з'ясування дослідницьких перспектив щодо використання апорій Зенона Елейського¹³ як способу пояснення парадоксів міжетнічної взаємодії у досліджуваному хронотопі. У цьому судженні виходимо з попередніх узагальнень, що моделі співробітництва українців з поляками, євреями і німцями на Галичині утворювали складну «дірчасту» структуру, тобто були фракталами і дивними атракторами¹⁴. Завдання статті: проаналізувати специфіку етнонаціона-

⁷ Монолатій, І. (2022), *Етнопериферійність: участь суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії, міждержавних конфліктах і культури пам'яті*. Дрогобич, с. 418–437.

⁸ Palmer, J. (2021), “Zeno of Elea”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), available at: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/zeno-elea/> [Accessed 14.02.2024].

⁹ Петров, В. (1929), *Пантимон Куліш у п'ядесяти роки. Життя. Ідеологія. Творчість*. Том перший. Київ, с. 282.

¹⁰ Антін Крезуб [Думін, О.] (1933), *Нарис історії українсько-польської війни*. Львів, с. 21.

¹¹ Монолатій, І. (2011), Інституційні процеси в сфері етнополітики Австро-Угорської імперії: фактор етнічних політичних акторів Галичини і Буковини. *Держава і право* (Київ). Вип. 53, с. 649.

¹² Монолатій, І. (2023), Категорія «соборність України» як фрактал. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* (Чернівці). Т. 47, с. 313–325.

¹³ *Філософський енциклопедичний словник* (2002), наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ, с. 34; *Лексикон античної словесності* (2014), за ред. М. Борецького, В. Зварича. Дрогобич, с. 273–275.

¹⁴ Монолатій, І. (2022), Вказ. пр., с. 422.

льних відносин XIX – початку XX ст. на Галичині у межах парадоксів – апорій Зенона Елейського: 1) українсько-польської співпраці кінця XIX – початку XX ст. («Нова ера» 1890–1894 рр., «Галицький компроміс» 1914 р.); 2) українсько-єврейської співпраці 1873, 1907 і 1911 рр.; 3) українсько-німецької співпраці 1848–1849 і 1918–1923 рр.

Виклад основного матеріалу. Лише на перший погляд використання парадоксів, сформульованих давньогрецьким філософом і логіком, для пояснення діалектики міжетнічної взаємодії на Галичині у XIX – на початку XX ст., видається нелогічним, адже й новітня західна думка активно використовує Зенонові апорії – у працях Жака Дерида (1968, 1993) – допускаючи неможливість якогось «остаточного або очевидного розв’язання»¹⁵. У контексті творчої еволюції, нобелівський лавреат Анрі Бергсон також вказував на парадоксальність простору і часу, адже філософи Елейської школи у просторовому русі та зміні взагалі бачили чисту ілюзію: «За становленням якісним, еволюційним та протяжним розум має шукати те, що відкидає зміну: визначену якість, форму чи сутність, мету»¹⁶.

Додаймо, що антична доба «міфу про походження і приреченість» (за висловом британсько-австрійського філософа, логіка і соціолога Карла Поппера¹⁷) передбачала стабільність і негнучкість плеємінного аристократизму: «Суспільне життя визначали соціальні й релігійні табу; кожен знав своє місце в цілісній соціальній структурі; кожен відчував, що посідає відповідне, тобто «природне» місце, відведене йому силами, які правлять світом, кожен «знав своє місце»¹⁸. І це при, сказати б, «живучості» Гераклітового досвіду, який він назвав *парадоксом мінливості*, давши поштовх для історично прийдешніх парадоксів Платона: *парадоксу свободи* («свобода в розумінні відсутності хоч якихось обмежень неминуче призводить до значного її обмеження»); *парадоксу терпимості* («необмежена терпимість повинна призвести до зникнення терпимості»); *парадоксу демократії* («парадокс правління більшості, який полягає у можливості для більшості ухвалити рішення про необхідність запровадження тиранії»)¹⁹.

Якщо ж уважно придивимось до суспільства у «полоні Платонових чарів», змалюваного К. Поппером, побачимо його почасти подібність сутностей етнополітичних ситуацій, сформульованих американським істориком і політологом Джозефом Ротшильдом. У них, за певних обставин відбувається політизація етнічності, тобто перетворення її з психологічної чи культурної, або соціальної величини на політичну силу з метою зміни чи укріплення створених суспільством систем нерівності серед етнічних категорій²⁰.

Узагальнюючі моделі стратегій влади в етнонаціональній сфері Дж. Ротшильд класифікує як вертикально-ієрархічну (1), паралельну сегментацію (2) й перехрещену сітку (3). Першій з них властива етнічна субординація в усіх сферах суспільного життя. При цьому для збереження статус-кво група, яка монополізувала владу й престиж, може застосовувати щодо підкорених спільнот силу чи примусові санкції. Вертикально-ієрархічна модель, висновує автор концепції, є репресивною й базується на стосунках закритих груп на кшталт каст. Для другої з моделей – паралельної етнічної сегментації формотворчим критерієм слугує внутрішня соціальна стратифікація груп. Еліта груп репрезентує етногрупові інтереси «назовні», контактуючи з лідерами «чужих». Суттєво, що солідарність у межах груп та лінії розмежування між ними є рівновеликими²¹. Третя стратегія – перехрещеної сітки – відображає перетинання етнічних груп і класів. Оскільки останні включають представників різних самостей, ця дослідницька версія фіксує взаємодію «чужих», яка здійснюється поза внутрішньоетнічними кордонами²².

Зауважмо: у випадку нашої студії ми передбачаємо відповідність Ротшильдових моделей стосовно: українсько-польських (1); українсько-єврейських (2); українсько-німецьких взаємин (3) на Галичині через призму досліджуваної проблеми – пояснення парадоксів міжетнічної взаємо-

¹⁵ *Енциклопедія постмодернізму* (2003); за ред. Ч. Е. Вінквіста, В. Е. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. Київ, с. 26-27.

¹⁶ Бергсон, А. (2010), *Творча еволюція*; пер. з франц. Р. Осадчука. Київ, с. 242.

¹⁷ Поппер, К. (1994), *Відкрите суспільство та його вороги. Т. 1. У полоні Платонових чарів*; пер. з англ. О. Коваленко. Київ, с. 20-23.

¹⁸ Там само, с. 25.

¹⁹ Там само, с. 24-25, 315-316.

²⁰ Rothschild, J. (1981), *Ethnopolitics. A Conceptual Framework*. New York, с. 1, 2, 6.

²¹ Там само, с. 80-81.

²² Там само, с. 81-84.

дії. А ще, зауважмо, ці парадокси уможлиблюють дослідницьку пропозицію щодо трактування вибраних фігурантів міжетнічної взаємодії – з-поміж етнічних політичних акторів із множиною (сказати б, «фронтирною») ідентичністю – подвійною, а інколи й потрійною (сказати б, «людей парадоксу»).

Вочевидь апорії Зенона народжувалися «в умовах трагічного напруження, що викликало розпач», а Зенонів учитель Парменід був «першим, хто шукав порятунку від цієї напруженості шляхом тлумачення своєї мрії про затриманий світ як відкриття справжньої реальності, а плинного світу, в якому він жив, як ілюзії»²³. Парменідові «незмінні єдності» відзначає Платон, вказуючи на сутність, «яка існує завжди і яка не змінюється через виникнення і загин буття»²⁴. Тож, оскільки Парменід навчав, що рух є ілюзією²⁵, його учень Зенон Елейський спробував, за допомогою своїх парадоксів, довести це судження, привертаючи увагу до взаємозв'язку між часом і простором²⁶.

Зауважмо, що в сучасній гуманітаристиці, зокрема західній, Зенонові парадокси почасти знаходяться у системі координат між «тиранією моменту» та «бігом на місці», вказуючи на конкурентність, при одночасній темпоральності моменту²⁷. Відтак для вчених конкуренція на вищому рівні означає співпрацю, причому в розрізі нашої тематики, найпомітнішою є групова конкуренція у політиці ідентичності: «Етнічні конфлікти та конкуренція завжди виникають на ґрунті боротьби за обмежені ресурси – [...] землю, політичний вплив [...], а чи самоповагу»²⁸.

Відтак співпраця є передумовою виникнення/усталення компромісної та консенсусної моделей у взаємодії груп. Такі дії сприяють налагодженню співробітництва, реалізація ж останнього – здебільшого результат мирного співіснування «чужих», спільного розв'язання суспільно значущих завдань, співпраці. У цьому контексті важливість набуває консенсусний варіант розв'язання міжгрупових суперечностей, який запропонував німецький філософ і соціолог Юрген Габермас. У своїй теорії вчений розвиває визнану в герменевтиці концепцію розуміння як передумову суспільної згоди (договору, консенсусу) і розробляє новий категоріальний апарат. У царині теорії моралі та права цьому векторові соціальної теорії відповідає універсалізм, високочутливий до відмінностей. Тут, «однакова повага до кожного поширюється не на собі подібних, а на особу іншого чи інших у їхній інакшості»²⁹. А що консенсус передбачає раціоналізацію в ході взаємодії учасників комунікації їх інтерпретацій життєвого простору, соціальний світ як сукупність легітимно регульованих інтерперсональних стосунків, на думку Ю. Габермаса, доступний тільки в перспективі учасника подій, в історичному і в онтологічному зрізах. Між тим, слабе місце Габермасової моделі – в її ситуативності. По-перше, ефективність застосування цієї моделі залежить від вчасності реалізації – стадії, коли конфлікт не переріс в ірраціональний. По-друге, недолік моделі визначає темпоральний фактор. Суть його полягає в тому, що поставлення групою нових цілей не виключає ймовірності її розчарування в майбутньому. Це розчарування виникає внаслідок двох факторів – висновку про нераціональність здійснених поступок і невиправданих експектацій.

Пропонуючи міркування щодо дослідницьких можливостей використання апорій Зенона в оцінюванні парадоксів міжнаціональних взаємин в XIX – на поч. XX ст., слід пам'ятати й те, що його (Зенона) найменш обговорюваним аргументом є «місце», який не є вочевидь парадоксальним, але вказує на деякі важкі наслідки, що є результатом розуміння місця в просторі³⁰. Для нашої студії, натомість, таким «місцем» є Галичина з її багатонаціональною структурою населення. Щоправда варто пам'ятати скептичну оцінку цього хронотопу, яку дав йому американський славіст Ларрі Вулф – із точки зору історії та фантазії в політичній культурі Габсбургів: «Питання свободи вибору назв для націй та регіонів було однією з основ самовизначення,

²³ Поппер, К. (1994), *Відкрите суспільство та його вороги*. Т. 1, с. 212, 367 (прим. 41).

²⁴ Платон (2021), *Держава*; пер. з давньогрец. Д. Коваль. Вид. друге, переробл. Львів, с. 222 (485 В).

²⁵ Соневицький, М. (1970), *Історія грецької літератури. Перший том. Рання доба, Рим*, с. 561-563.

²⁶ Еріксен, Т. Г. (2004), *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*; пер. з англ. В. Дмитрук. Львів, с. 141-142.

²⁷ Гессен, Д. О., Еріксен Т. Г. (2014), *Біг на місці: парадокси конкуренції*; пер. з норв. І. Сабор, Київ, с. 13-41; Еріксен, Т. Г. (2004), Вказ. пр., с. 168-187.

²⁸ Гессен, Д. О., Еріксен Т. Г. (2014), Вказ. пр., с. 163.

²⁹ Габермас, Ю. (2006), *Залучення Іншого. Студії з політичної теорії*; пер. з нім. А. Дахній. Львів, с. 6.

³⁰ Piętko, D. (2017), *Aragogiczne argumenty Zenona a Elei w apologii Parmenidesa*. Warszawa, с. 114.

яке прагнуло до автентичних зв'язків між націями та територіями. Ці назви, як будь-який нестійкий маркер – наприклад, «Галичина» – не могли точно вловити реальність явищ, визначити ідентичність чи охарактеризувати простір (курсив мій. – І. М.)»³¹.

Апорія про Ахіллеса і черепаху: парадокс українсько-польських взаємин. Щоб зрозуміти пояснення цієї апорії Зенона мовою міжнаціональних взаємин, варто пам'ятати про характер польсько-українського конфлікту, зокрема того, як його діагностували Іван Лисяк-Рудницький («польсько-українські стосунки були головною внутрішньою проблемою Галичини»³²) або Роман Шпорлюк («релігійні й передовсім соціальні конфлікти (польські землевласники проти селян-українців/русинів) аж до 1914 р. лишалися ключем до протистояння між цими двома спільнотами»³³).

Щодо «нової ери» підкреслимо: досягнення толерантного співіснування є результатом устремління колективної волі всіх суб'єктів політичних процесів до компромісу, наслідком тяжіння етнонаціональних спільнот до акомодатії. Однак тут основна роль у конструюванні характеру взаємодії «чужих» повсякчас резервується за титульним етносом і державою. Від останньої, зокрема, залежать вироблення й утілення системи заходів, спрямованих на ліквідацію т. зв. «нетипової поведінки» суб'єктів соціальних конфліктів, реалізація спільних для «своїх» і «чужих» проєктів майбутнього. Виходячи з цього, можна висловити припущення, що компроміс, реалізований українськими і польськими послами Галицького крайового сейму 1890–1894 рр., з одного боку, свідчив про тривале існування перманентної конфліктності в стосунках українців і поляків, а з другого – про тенденцію того, що конфлікти, які існували досліджуваному хронотопі можна врівноважувати тенденціями до порозуміння. Однією з таких тенденцій було остаточне визнання польськими політиками окремішності української етнонації. Відтак зміні характеру українсько-польської взаємодії сприяли й інші фактори, зокрема етнічне відродження українців і поляків. Політична орієнтація обох національних таборів на державно-політичне перетворення Габсбурзької монархії і формування в її межах основ польської та української державностей створювала підстави для порозуміння поляків і українців. Таке порозуміння стало можливим в переддень Першої світової війни³⁴.

Тож, чи було місце для компромісу? Так, але: «Розходження між національними ідеологіями було надто широким, щоб навести між ними міст компромісу. Ця засаднича несумісність часто розладнювала або відсувала розв'язання практичних справ, які трактувалися не прагматично, а як *пішаки у силовій боротьбі* (курсив мій. – І. М.)», – вважав І. Лисяк-Рудницький³⁵.

Зазвичай в будь-якому компромісному рішенні етнічних меншин мусить бути взаємопов'язаний структурний ланцюг: потреби сторін – інтереси – цілі – стратегії (за реалізацією цілей) – взаємодія акторів (пошук оптимальної формули згоди) – результат (компромісу досягнуто) – імплементація (компромісу досягнуто). Усе, окрім останнього, у «Галицькому» компромісі 1914 р., вочевидь, було³⁶. Адже статусно-рольовий фактор визначав варіативність умов досягнення міжетнічного компромісу між українцями і поляками на Галичині. Тим паче, що компроміс між етнічними меншинами – не просто один із засобів етнополітичної діяльності, несуттєва її властивість (акциденція), це радше «наскрізне» відношення, яке «пронизує» діяльність етнополітичних акторів у вертикальному і горизонтальному вимірах, а тому є невід'ємним атрибутом політики.

На нашу думку, саме «Галицький компроміс» 1914 р. тотожний апорії про Ахіллеса і черепаху: вони стартують одночасно, але точка, звідки починає рух черепаха (українці), знаходиться трохи попереду (зокрема вже згадувана «Нова ера») місця старту Ахіллеса (поляки). Цей бігун швидко долає відстань до точки, звідки починала шлях черепаха (попередні угода і/або компроміс), але за цей час черепаха все-таки встигає проповзти ще трохи вперед. Алгоритм на-

³¹ Wolf, L. (2020), *Idea Galicji. Historia i fantazja w w kulturze politycznej Habsburgów*. Z angielskiego przełożył Tomasz Bieroń. Kraków, с. 586.

³² Лисяк-Рудницький, І. (2019), *Історичні есе*. Т. 1. Вид. 2-е, Київ, с. 505.

³³ Шпорлюк, Р. (2016), *Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща*; пер. англ. Г. Касьянов, М. Климчук, М. Рябчук, Я. Стріха, Д. Матіяш та Х. Чушаак. Вид. друге. Київ, с. 381.

³⁴ Монолатій, І. (2010), *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.* Івано-Франківськ, с. 506–507, 556, табл. 39.

³⁵ Лисяк-Рудницький, І. (2019), Вказ. пр., с. 509.

³⁶ Монолатій, І. (2022), Вказ. пр., с. 94–102.

далі такий: Ахіллес нестримно додає і цю малу відстань, черепаха знову відповзає вперед; Ахіллес знову досягає місця, де вже була черепаха, однак вона вже здолала якусь частину шляху. Так триває до нескінченності. Тому Ахіллес усе ближче до черепахи, але ніколи не може її не лише перегнати, але й наздогнати.

Разом із цим не варто відкидати й пояснення, суть якого зводиться до того, що Ахіллесом можуть (у певних етнополітичних сюжетах, які варто проаналізувати у подальших студіях) бути й українці, а от черепахою – поляки. Аргумент тут такий: поляки стартували у цих націєтворчих перегонах раніше (державність до XVIII ст., інституційно і процесуально розвинутіший національний рух упродовж XIX ст.), отримали міжнародне визнання свого національного проєкту. Та й відправна точка тут буде, власне, «Галицький компроміс» з формулою «визнали українців». Тобто на шляху до фіналу/державності поляки (як черепаха) були ближче, а от українці – її наздоганяли (як Ахіллес). Між іншим, цю тезу почасти доводитиме аргументація іншої Зенонової апорії («Стріла»), про що мовитиметься нижче.

Відтак перебіг відносно короткого і повною мірою не реалізованого (через історичні й політичні обставини) «Галицького» компромісу 1914 р. показав, що, по-перше, відсутність значних змін у польсько-українських відносинах на Галичині, і, по-друге, домінуючий антагонізм у взаєминах двох етнонацій засвідчив, що відмова держави від задоволення справедливих вимог етнічної більшості регіону перекреслила перспективу досягнення компромісу між етнонаціями навіть у недалекому майбутньому. Проілюструвати цю Зенонову апорію можна так (Див. Рис. 1):

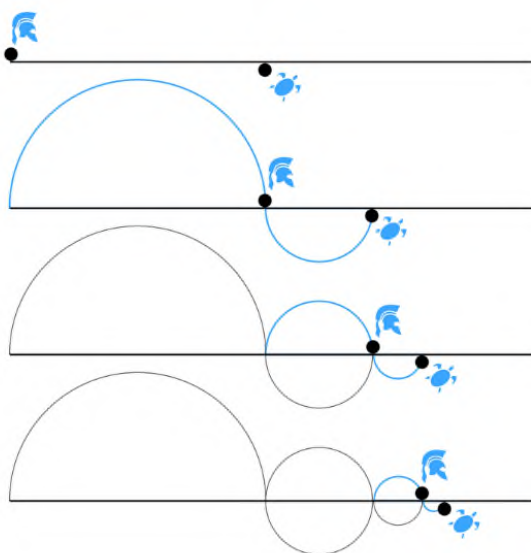

Рис. 1. Апорія про Ахіллеса і черепаху

Джерело: <https://www.martingrandjean.ch/wp-content/uploads/2014/03/AchilleTortueZenon.png>

Підсумувати апорію Зенона, закреслу «на новий лад», можна судженням І. Лисяка-Рудницького: «Компроміс 1914 року не давав українцям того, що, як вони думали, їм належало; [...] існувало загальне відчуття, що досягнуте в лютому 1914 року *порозуміння становить поворотний пункт в історії двох національностей Галичини* (курсив мій. – І. М.)»³⁷. І справді, цей приклад безпосередньо відповідає угодовсько-компромісним сюжетам взаємодії бездержавних на той час (до 1918 р. на Галичині) етнонаціям – українській і польській, зокрема їх політичним акторам. Натомість польсько-українська війна 1918–1919 рр. за Галичину в цьому контексті могла бути ще й Ахіллесовою п'ятою у двосторонніх відносинах (хоча, як зауважив американський історик Тімоті Снайдер, «Ахіллесовою п'ятою селянських націй і слабкою стороною ет-

³⁷ Лисяк-Рудницький, І. (2019), *Історичні есе*. Т. 1, с. 526-527.

нічної політики є місто»³⁸). Її найуразливіше місце – у проявах антисемітизму на Галичині, ініційованого польською стороною, особливо у Львові (власне, у місті!)³⁹.

Зазвичай, якщо йдеться про цю апорію Зенона, наголошується ще на одній з них – *дихотомії*, яка доповнює апорію про Ахіллеса і черепаху, що є, як вже зазначалося, прикладом фракталів. Сутність апорії «дихотомія» – у парадоксі поділу: щоб пройти шлях, потрібно спочатку пройти половину шляху, а щоб пройти половину шляху, потрібно спочатку пройти половину половини, і так до безкінечності.

Ми припускаємо, що у випадку нашої студії йдеться про період, коли дві етнонації-конкурентки на Галичині, що були позбавлені політичної суб'єктності, не можуть досягнути бажаного компромісу (рівності) в межах території спільного проживання. Не даремно Р. Шпорлюк, дискутуючи про польсько-українські взаємини 1918 р., зауважив, що «аж до 1772 р. українсько-польські відносини не сприймалися як міжнаціональна проблема [...] проте до 1848 р. вони не переходили у міжнаціональну площину з *територіальним конфліктом між двома рівноправними одиницями* (курсив мій. – І. М.)»⁴⁰. Це, зокрема, та дилема, яку озвучив свого часу польський дипломат, публіцист, науковець граф Ян Станіслав Лось: «проблема полягає в тому, щоб двом національностям, які існують у змішаному стані на історично, географічно й економічно однорідній території, забезпечити *паралельне, дружнє і взаємно незалежне від себе співіснування*, причому не може бути й мови про меншість і більшість, тільки про рівність»⁴¹.

Специфіка тогочасних політичних процесів підтверджує думку, що, по-перше, дихотомія «свій»/«чужий» відображала дискретність суб'єктивно-інституційних (держави) та природно-етнічних (власне – етнічних меншин) інтересів і, по-друге, легітимація була не так засобом політичної організації суспільства, як процесом узаконення влади однієї чи, додаймо, кількох етнонацій, які претендували на встановлення контролю на одній, спільній для них, території. У підсумку, перемога Польщі у війні проти ЗУНР у 1918–1919 рр. і приєднання до неї Галичини було, за висловом Т. Снайдера, «елементом нового післявоєнного територіального впорядкування»⁴², а от Я. Грицак пішов ще далі, бо на його думку «про Західну Україну як про один цілісний регіон на початку міжвоєнної доби можна було говорити лише примружившись»⁴³. Відтак, справді, «на польсько-українських стосунках у 20-х роках тяжіло нещодавнє минуле: передусім польсько-українська війна в Галичині»⁴⁴.

Отож, підсумовуючи діалективу взаємин українців і поляків на Галичині у 1918–1919 рр., варто дослухатися тези українського журналіста та історика Олекси Кузьми про змагальність польського і українського крайових суспільств: «у львівській кампанії станули проти себе не тільки дві противні національні ідеології, що взаємно себе виключали, але й дві різні соціальні психіки, *сперті на різних традиціях і культурах* (курсив мій. – І. М.). По чийй стороні було більше воєнних передумовин, той мав шанси виграти. Українці зі своєю психікою найшлись у гіршому положенні і програли»⁴⁵.

Переконливою тут буде теза сучасної дослідниці Олі Гнатюк про те, що «...і українці, і поляки покладали надії щодо майбутнього своїх народів на один і той самий край – Галичину, вважаючи Галичину П'ємонтою. Своїм П'ємонтою. І одні, і інші не уявляли майбутньої держави без Галичини. І одні, і інші уявляли цю державу як національну. Однак, якщо українці вбачали в поляках найбільш небезпечного супротивника, то поляки здебільшого легковажили по-

³⁸ Снайдер, Т. (2016), *Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999*. Вид. 2-е; пер. з англ. А. Котенко, О. Надтока, Київ, с. 168.

³⁹ Гауден, Г. (2020), *Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року*; пер. з пол. А. Павлишин, Львів, с. 159–279; Фан, Р. (2019), *Історія єврейської національної автономії в період Західно-Української Республіки*; пер. з їдиш А. Фурман, Львів, с. 65–70.

⁴⁰ Шпорлюк, Р. (2016), *Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща*, с. 380–381.

⁴¹ Лось, Я. С. (2018), *Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці. Вибрані твори*; пер. з пол. В. Ф. Саган, Київ, с. 188.

⁴² Снайдер, Т. (2016), Вказ. пр., с. 174.

⁴³ Грицак, Я. (2021), Вказ. пр., с. 253.

⁴⁴ Гнатюк, О. (2012), *Між літературою і політикою. Есеї та інтермедії*, Київ, с. 163.

⁴⁵ Кузьма, О. (1960), *Листопадові дні 1918 р. Із шкідцями*. Друге вид. Нью-Йорк, с. 440.

літичне значення українців»⁴⁶. Адже апорія про Ахіллеса і черепаху (плюс Зенонова «дихотомія») – це ще й почасти парадокс «історичних» і «неісторичних націй», сліди відмінностей яких, за твердженням І. Лисяка-Рудницького, «помітні у соціальних структурах і в колективних ментальностях східноєвропейських націй навіть сьогодні»⁴⁷.

Стосовно ж обраного для цієї Зенонової апорії фігуранта міжетнічної взаємодії на Галичині, то ним пропонуємо розуміти митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, котрий, як і його рід, постійно шукав власної конфесійної й національної самоідентифікації на пограниччі взаємин поляків і українців, передусім Галичини⁴⁸.

Апорія «Стріла»: парадокс українсько-єврейських взаємин. Перспектива гармонійної взаємодії рівностатусних етнонаціональних спільнот у досліджуваному хронотопі залежала від двох факторів: по-перше, взаємної готовності груп чи їхніх представників до співпраці з метою реалізації важливих для них завдань і, по-друге, вияву аутгрупової емпатії. Враховуючи типову для досліджуваного хронотопу тенденцію самоізоляції етнонаціональних спільнот, ішлося передусім, з одного боку, про надання кредиту довіри «іншим», а з другого – про готовність взаємодіяти з тими «чужими», співпрацю з якими група не апробувала раніше або ж яка (співпраця) не перетворилася на тенденцію.

На відміну від пасивних потенційних союзників, природними партнерами з-поміж рівностатусних «чужих» є ті політичні актори, які формуються в середовищі представницьких органів влади. І хоча ідеології, які агрегували їхні лідери, відрізнялися, вони створювали бодай теоретичну платформу для налагодження співпраці, скажімо, українців та євреїв. Адже досі вартісними є міркування І. Лисяка-Рудницького, що «... два народи, що століттями жили поруч на одній землі, обидва – жертви несприятливих історичних обставин, яких вони не могли змінити, були розділені стіною нерозуміння, взаємних страхів, кривд і звинувачень, пам'яттю минулих образ і сучасними конфліктами інтересів»⁴⁹.

Приклад українсько-єврейських компромісів (союзу, коаліції) на Галичині, зокрема активна позиція окремих етнофорів (індивідів, які є носіями певних соціокультурних вартостей), передусім українців, підтверджує формулу прийнятного компромісу етнічних меншин: обстоювання актуальних для «своїх» цілей їхніми політичними акторами при одночасній взаємодії з рівностатусними «чужими» на платформі спільного захисту їхніх громадянських прав. Чинниками співіснування в одному соціальному просторі ми можемо трактувати відмову від політичної, мовної та релігійної винятковості, намірів асиміляції «чужих» у лоні власних етнокультурних цінностей, а також декларування толерантності до «іншості».

Одну з перших взаємодій українських та єврейських політичних акторів, наприклад, реалізовано в 1873 р. під час парламентських виборів, однак, коли, фактично, одна зі сторін переговорного процесу демонструвала необхідний для захисту власних інтересів корпоративізм, таку співпрацю можна інтерпретувати як випробування українців і євреїв на політичну зрілість. Відтак очевидним стало фіаско таких ініціатив: згодом ні українські, ні єврейські політики не поверталися до спроб порозумінь, а євреї підтримували на виборах поляків⁵⁰.

Потреба протистояти сильнішому суперникові змушувала слабші сторони до компромісу між собою, то, скажімо, природа українсько-єврейської коаліції 1907 р. полягала в антагонізмі до спільного ворога – польського етнонаціоналізму. Активна позиція окремих етнофорів, передусім українців, підтвердив формулу прийнятного компромісу етнічних меншин: обстоювання актуальних для «своїх» цілей їхніми політичними акторами при одночасній взаємодії з рівностатусними «чужими» на платформі спільного захисту їхніх громадянських прав. Ґрунтуючись на сучасній концепції конкурентного прогнозу теорії коаліції, вважаємо, що єврейсько-українську коаліцію 1907 р. можна розуміти й як поєднання гравців, які ідеологічно найближчі

⁴⁶ Гнатюк, О. (2021), *Східна Галичина: один край – два П'ємонти. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років* (Київ), вип. 16, с. 15.

⁴⁷ Лисяк-Рудницький, І. (2019), *Історичні есе*. Т. 1, с. 82.

⁴⁸ Набитович, І. (2023), *Сага мистецької родини: Александр Фредро, Софія Шептицька, митрополит Андрей Шептицький*. Київ, с. 657–678.

⁴⁹ Лисяк-Рудницький, І. (2019), *Історичні есе*. Т. 1, с. 468.

⁵⁰ Манекін, Р. (2011), Політика, релігія і національна ідентичність: голосування галицьких євреїв на парламентських виборах 1873 року. *ПОЛІН. Дослідження історії та культури євреїв Східної Європи*; за ред. Ентоні Полонські. Київ, с. 83–108.

між собою, хоча, ймовірно, тут постає проблема визначення самої «ідеологічної близькості». Про це свого часу написав Я. Грицак у його Франковій інтелектуальній біографії: «... тенденція, спільна для всіх багатоетнічних регіонів, де потреба протистояти сильнішому суперникові змушувала слабші сторони до компромісів між собою. Такою була природа русько-єврейського компромісу»⁵¹. Даючи йому оцінку, автори 1930-х рр. зауважували: «... представників єврейського та українського національних рухів іноді порівнювали як дітей двох страждаючих народів, що прагнуть культурного відродження і зазнають утисків від одного й того ж гнобителя (тут – поляків. – І. М.). [...] Так народжувалося ідейне порозуміння між національно-свідомими євреями та національно-свідомими українцями»⁵².

Власне на такій платформі співпрацювали етнофори з числа етнонаціональних спільнот, які захищали інтереси як «своїх», так і «чужих». Варіативність їхнього змагання за здобуття дефіцитних ресурсів, зокрема за статус групи в етнополітичній ієрархії, передбачав, що важливим інституційним механізмом входження етнофорів у владу (зокрема й представників етнічних меншин) був фактор зміни їхнього суспільного статусу – визнання за ними права на національне самовизначення. А що підтримка українців на виборах 1907 р. забезпечила перемогу кільком єврейським кандидатам і водночас внесла напругу в польсько-українські взаємини, то взаємопов'язаними ми вважаємо процеси посилення сіоністських настроїв серед євреїв і наростання антисемітизму серед поляків. У цьому компоненті взаємодії етнічних меншин їхній співпраці перешкождала відсутність агрегованих політичними акторами платформ, що трактували б співпрацю з рівностатусними «чужими» імперативом успішного захисту їх інтересів від наступу держави й титульного етносу. До того ж особливості українсько-єврейської коаліції 1907 р. на Галичині засвідчили значущі компоненти етнополітичної поведінки єврейської етнічної групи. З одного боку, прагнучи здобути парламентську трибуну для артикуляції етногрупових інтересів і захисту своїх прав, євреї брали активну участь у виборчій кампанії як етнічні політичні актори, з другого, стратегія етнічних суб'єктів виборчого процесу визначила домінуючу форму їх політичної діяльності, показником якої стала позиція євреїв у питанні введення окремої єврейської виборчої курії і національного кадастру⁵³.

Цей сюжет вдало підсумував Т. Снайдер: «Народження модерного польського та українського націоналізмів підштовхнуло світських євреїв до більш партикуляристських політичних ідей. Єврейські націоналісти (сіоністи) у 1907 р. [...] уклали виборчу угоду з українцями, демонструючи своє прийняття нових правил національної політики»⁵⁴. Під час парламентських виборів 1911 р. ситуація була подібною, але не аналогічною: «спілкування між євреями та українцями було ще сердечніше, ніж їхнє взаємне голосування. [...] Хоча цього разу кандидати від єврейських націоналістів не перемогли (через добре відомі витівки під час виборів), однак те, як проходили ці вибори, свідчило про добрі єврейсько-українські стосунки»⁵⁵. Результати участі українських, польських і єврейських партій у виборах 1911 р. показали тенденцію: у порівнянні з 1907 р. зростання голосів євреїв, при зменшенні кількості голосів українців, що їх віддали виборці у міських і сільських округах⁵⁶.

Діалектика українсько-єврейської співпраці 1873, 1907 і 1911 рр.⁵⁷ загалом свідчить, що вона має ознаки Зенонової апорії «Стріла». Адже загалом українсько-єврейські взаємини показали, що рух (якісні зміни міжетнічної взаємодії) між основними фігурантами (зокрема, українцями і поляками) неможливий, за присутності «стороннього» (поляків). Тож «Стріла» (домовленості щодо парламентських союзів) українсько-єврейської співпраці займала рівне собі місце, а тому в кожен момент польоту стріли знаходилася в певній точці, а відтак – скільки вона летіла, стільки була нерухомою.

Фактично, українсько-єврейська модель, упродовж досліджуваної епохи, показує свою відповідність цій апорії Зенона: рух не може утворитися з суми станів спокою (етнічної самоізоляції). Це, практично, відповідає ідеї сучасного українського етнополітолога Максима Гона про

⁵¹ Грицак, Я. (2006), *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ, с. 344.

⁵² Фан, Р. (2019), Вказ. пр., с. 54-55.

⁵³ Монолатій, І. (2010), Вказ. пр., с. 348-353.

⁵⁴ Снайдер, Т. . (2016), Вказ. пр., с. 169-170.

⁵⁵ Фан, Р. (2019), Вказ. пр., с. 55-56.

⁵⁶ Монолатій, І. (2010), Вказ. пр., с. 403, табл. 24.

⁵⁷ Монолатій, І. (2022), Вказ. пр., с. 102-116.

«кривду на самоті»⁵⁸, або почасти громадянському рівноправ'ю в обмін на етнічне самозречення, у будь-якому разі – на етнічну самотність, нерухомість в досягненні цілі, компромісу. Інша справа, що і українці, і євреї у хроніці своїх етнополітичних контактів і співпраці завжди займали рівне собі місце, трактували себе навзаєм партнерами, однак майже не виходили за границі етнічних гетто («Це були лише прояви зближення та порозуміння, а також взаємного національного інтересу»⁵⁹). Цікаво, що тим «луком», з якого вилітала «Стріла», завжди (у випадку нашого хронотопу) був австрійський конституціоналізм / парламентаризм – у межах якого й розгорталася міжетнічна взаємодія. Проілюструвати цю Зенонову апорію можна так (Див. Рис. 2):

Рис. 2. Апорія «Стріла»

Джерело: <https://www.martingrandjean.ch/wp-content/uploads/2014/03/FlecheZenon.png>

Зауважмо, що українсько-єврейська співпраця 1873, 1907 і 1911 рр. засвідчила й відсутність політичних фігур, які б послідовно артикулювали права українців та євреїв на етнополітичний ренесанс, звужувала спектр їхніх союзників до індивідуального рівня. Тож у межах проаналізованої апорії Зенона, фігурантом міжетнічної взаємодії можемо трактувати єврея Якова Оренштайна – репрезентанта однієї з моделей руху назустріч одні одним представників різних націй у поліетнічному просторі⁶⁰.

Апорія «Стадіон»: парадокс українсько-німецьких взаємин. Сутність міжетнічного консенсусу визначають ініціативи, спрямовані на подолання суперечностей макросоціальних груп. А що ці починання супроводжуються поступками на користь «чужих» та узгодженням обопільних інтересів, то багатовимірність компромісу, на відміну від «нейтрального» співбуття, є результатом безпосередньої міжетнічної взаємодії, цілеспрямованих дій політичних акторів. Дилема ініціативи формується як спільний знаменник двох факторів: по-перше, імовірної корекції взаємин із третіми силами – результату особливостей взаємостосунків імовірного союзника з іншими етнічними меншинами й державою; по-друге, глибини двосторонніх суперечностей імовірних партнерів, їхнього бажання нейтралізувати соціальні чи іншого роду суперечності, чи навпаки – багажу набутого (принаймні в стані беземоційного співіснування) позитиву.

В умовах чітко вираженої етнічної сегментації, характерної для Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст., етнопсихологічна дистанція була природною даниною реаліям поліетнічності, а визначальною передумовою для «корисності» співіснування «іншостей» була толерантність етнофорів. Тут стан етнічної самотності визначав домінуючий характер співбуття «чужих» на індивідуальному, а почасти й груповому рівнях. Ідеальним для збереження власного «я» було й підсвідоме зарахування етнофорами сусідів-«чужих» до «своїх», яке ми вважаємо передумовою хоч і взаємовіддаленого, об'єктивно розмежованого простором соціокультурної дистанції «я» й «не-я».

Британський історик Норман Дейвіс зауважив цікаву тенденцію стосовно подій на пізньогалицькій Галичині: «Коли влада Відня слабшала, народи імперії, підбадьорені пропагандою союзників, угледіли свій шанс. Однак своєрідна проблема виникла на Галичині. Допоки Австрія воювала з Росією, її підтримували галицькі поляки, українці та євреї. Коли Росія вибула з гри, стався серйозний розрив, зокрема через те, що *німці підтримали українців, а не поляків*

⁵⁸ Гон, М. (2005), *Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939)*. Рівне, с. 170–181.

⁵⁹ Фан, Р. (2019), Вказ. пр., с. 56.

⁶⁰ Монолатій, І. (2022), Вказ. пр., с. 157–181.

(курсив мій. – І. М.)»⁶¹. Щоб зрозуміти ситуацію такого трактування, однак уже на постімперському просторі, вистачить зачитувати два документи, які вийшли з Генерального штабу Війська Польського у 1920 р. У першому з них заявляли, що німці та українці підтримують тісні взаємини, адже лідери українців бояться російського нападу і для цього «бігають до німців», а тому «...українці, цілковито засліплені німецькою політикою, не погоджуються на польсько-українське порозуміння»⁶². Натомість у другому документі стверджувалося фіаско українсько-німецьких перемовин задля фінансової та моральної допомоги німців, зокрема й у творенні, за допомогою німецьких інструкторів, української армії, оскільки «з окремими українськими представниками не вдалося досягти згоди», а також німецька делегація «не знала, який саме український уряд є надійним, а тому [вона] не може вести перемовини з усіма відразу та укладати правочинні договори»⁶³. Не помилимося, коли стверджуватимемо, що в українсько-німецьких взаєминах тієї доби польський фактор відігравав роль першої скрипки.

Тож українсько-німецьке співробітництво у 1848–1849, 1918–1923 рр. і його перебіг⁶⁴ лише у загальних рисах відповідає апорії «Стадіон». Її приклад – класичні перегони колісниць. Швидкість, з якою рухаються колісники, і та, і інша, менша й більша, залежно від того, для яких інших предметів (колісниць) вона розглядається. Якщо ж, навпаки, рух здійснюється зі швидкістю, яка є одночасно «це і не те», то він є суперечливим і не може існувати. Зокрема ряд колісниць А стоїть, ряди В і С рухаються різними шляхами з однаковою швидкістю в протилежних напрямках. Відносна швидкість, з якою проходять В і С, вдвічі перевищує швидкість, з якою кожен з них проходить А. У нашому випадку такими колісницями можуть бути нарізно і українці, і німці (інколи австрійці). Чому вони рухаються різними шляхами у протилежних напрямках? Тому що німці (австрійці, німці) (у досліджуваному хронотопі) – державна, а українці – бездержавна нація, відтак їхні кінцеві цілі відрізнялися – були на протилежних кінцях націотворчих перегонів. Їхня співпраця спорадична, хоча й найпродуктивніша з усіх нами проаналізованих. Точка А – з одного боку, нація-держава (Габсбурзька монархія), з другого боку, – західноукраїнська державність 1918–1923 рр. (формально це 1918–1919 рр., неформально – 1918–1923 рр.) і, певною мірою, Друга Річпосполита (1918–1939 рр). «Стадіон» у цьому випадку свідчить про лише певною мірою «змагальницький» характер міжетнічної взаємодії, – той що не передбачає конфронтації, а вироблення спільних «правил гри» і/або «дорожньої карти» взаємин різностатусних етнонаціональних спільнот.

Однак період втраченої української державності, з одного боку, та радикалізація політичного режиму в міжвоєнній Німеччині в бік його нацифікації, з другого боку, показали суперництво (впливи – союзництво – співробітництво)⁶⁵ між інституціоналізацією українського руху опору (ОУН) та німецькими військово-політичними колами (Абвер, Вермахт)⁶⁶. Результат цих змагань – інституційний програш ОУН у боротьбі з Третім Райхом як інституцією тоталітаризму (особливо після 30 червня 1941 р.). Ще одна особливість: вихід «Стадіону» за межі окремого регіону та «вписування» двосторонньої конфронтації на рівні тоталітарної держави (Третього Райху) та нації, позбавленої політичної суб'єктності (українців), адже, як помилково висновували тогочасні українці, «керівні кола та широка громадськість Німеччини вже не можуть уникати усвідомлення того, що завдяки своєму геополітичному становищу *Україна покликана бути партнером Німеччини у Східній Європі* (курсив мій. – І. М.)»⁶⁷, маючи на гадці передусім партнерство культурне, аніж військово-політичне.

Відтак проілюструвати цю Зенонову апорію можна так (Див. рис. 3):

⁶¹ Davies, N. (2023), *Galicja*. Pzekład Bartłomiej Pietrzyk. Kraków, с. 544.

⁶² *Ukraine and Poland in documents. 1918–1922*. (1983). Part II. Edited by Taras Hunczak. New York – Paris – Sydney – Toronto, с. 122–123 (Doc. No 36, May 31, 1920).

⁶³ Там само, с. 190 (Doc. No 55, Sept 16, 1920).

⁶⁴ Монолатій, І. (2022), Вказ. пр., с. 116–133, табл. 3.

⁶⁵ Гон, М. (2005), Вказ. пр., с. 113–135.

⁶⁶ Косик, В. (1992), *Україна під час Другої світової війни 1938–1945*; пер. з франц. Р. Осадчук. Київ – Париж – Нью Йорк – Торонто, с. 37–43, 533 (док. № 5, 21 лютого 1938 р).

⁶⁷ Doroschenko, D. (1941), *Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur*. Leipzig, с. 290.

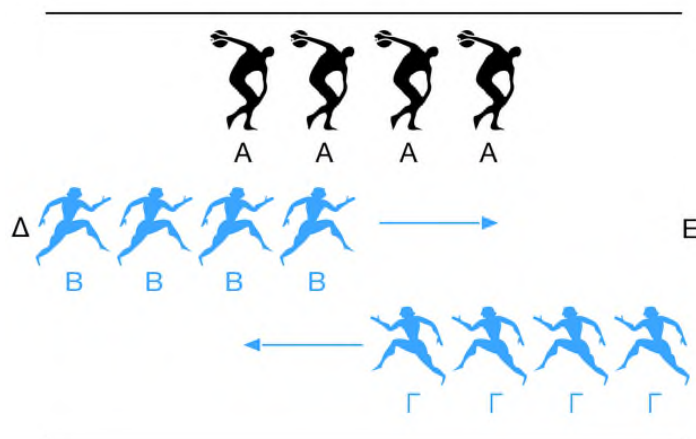

Рис. 3. Апорія «Стадіон»

Джерело: <https://www.martingrandjean.ch/wp-content/uploads/2014/03/RangeesZenon1.png>

Підсумовуючи, варто зазначити, що фігурантом, який засвідчує апорію «Стадіон», можна вважати німця Ганса Коха⁶⁸, діяльність якого показує змагальність українсько-німецьких взаємин на постімперському просторі. Натомість, у контексті цієї апорії Зенона, активність двох інших фігурантів австрійців – Вільгельма фон Габсбурга-Лотаринзького («Василя Вишиваного») та Ріхарда Ярого⁶⁹ мала чітко визначену мету – вироблення «спільних правил» українсько-австрійської взаємодії, котрі, не слід забувати, охоче порушувалися обома сторонами.

Висновки. Пояснення парадоксів міжетнічної взаємодії на Галичині за допомогою апорій Зенона Елейського дозволяє зробити такі висновки і узагальнення.

1. **Апорія «Ахіллес і черепаха»** (додатково апорія «Дихотомія»). Амбівалентна природа міжетнічних компромісів на Галичині, з одного боку, в ініціативах суб'єктів міжетнічних процесів, з другого – у взаємодії в беземоційному стані. Останній був наслідком низької активності міжетнічних контактів або ж їх відсутності. Таке взаємонехтувальне співіснування груп ми класифікуємо як нейтральний модуль міжетнічних компромісів, а появу контактів поміж ними чи їх активізацію – як таку, що призводила до аберації нейтральних стосунків у нову якість. Зміні характеру українсько-польської взаємодії сприяли настрої частини політичних акторів українців і поляків, які ми оцінюємо як спорадичні пошуки міжетнічного компромісу в досліджуваному хронотопі. А що йшлося про невідповідність ініціатив нації-держави інтересам етнічних меншин, непослідовність етнополітики держави (Габсбурзької монархії) в реалізації задекларованих завдань, то відсутність послідовного прагнення нації-держави й влади (на Галичині) з'ясувати причини кризовості увиразнюють об'єктивні й суб'єктивні виміри міжетнічного інтеракціонізму в досліджуваному хронотопі. Про це свідчать украй нечисленні, часто запізнілі ініціативи нації-держави та політичних акторів етнічних меншин, спрямовані на ознайомлення із взаємними претензіями українців і поляків. Адже відсутність значних змін у польсько-українських стосунках у регіоні, як і домінуючий антагонізм у взаєминах двох етнонацій загалом, демонструє, що відмова держави від задоволення справедливих вимог етнічної більшості регіону перекреслила перспективу досягнення політичного консенсусу між ними. Додаймо, що цю Зенонову апорію можна доповнити *аргументом «слизького схилу»* (*pente glissante*), тобто безперервної помилки, що її, у нашому випадку, припускалися політичні актори і українців, і поляків.

2. **Апорія «Стріла».** Намагання етнічних меншин інтегруватися в етнополітичний організм на правах його рівноправних членів виокремлювало два шляхи досягнення компромісу етнічних меншин, зокрема внаслідок налагодження їх двостороннього партнерства або ж за участі

⁶⁸ Монолатій, І. (2022), Вказ. пр., с. 181-193.

⁶⁹ Терещенко, Ю; Осташко, Т. (2011), *Український патріот із династії Габсбургів*. Вид. друге, доповн. Київ, с. 5-112; Кучерук, О. (2005), *Рико Ярій – загадка ОУН*. Львів, с. 5-12, 34-55.

третього суб'єкта політичних процесів – влади чи одного/кількох політичних акторів з числа нації держави. Враховуючи типову для досліджуваного хронотопу тенденцію самоізоляції етнонаціональних спільнот, ішлося передусім, з одного боку, про надання кредиту довіри «іншим», а з другого – про готовність взаємодіяти з тими «чужими», співпрацю з якими група не апробувала раніше або ж яка (співпраця) не перетворилася на тенденцію. На відміну від пасивних потенційних союзників, природними партнерами з-поміж рівностатусних «чужих» є ті політичні актори, які формуються в середовищі представницьких органів влади. І хоча ідеології, які агрегували їхні лідери, відрізнялися, вони створювали бодай теоретичну платформу для налагодження співпраці, скажімо, українців та євреїв. Зокрема приклад українсько-єврейського союзу, і зосібна активна позиція окремих етнофорів, передусім українців, підтверджує формулу прийняттого компромісу етнічних меншин: обстоювання актуальних для «своїх» цілей їхніми політичними акторами при одночасній взаємодії з рівностатусними «чужими» на платформі спільного захисту їхніх громадянських прав. Однак відсутність політичних фігур, які б послідовно артикулювали права українців та євреїв на етнополітичний ренесанс, звужувала спектр їхніх союзників до індивідуального рівня. Власне на такій платформі й співпрацювали етнофори з числа етнонаціональних спільнот, які захищали інтереси як «своїх», так і «чужих». Цю апорію Зенона пропонуємо розуміти ще як приклад *принципу обережності (precautionary approach)* – пропорційності ризику та здійсненності запропонованої дії у взаєминах українців і євреїв.

3. **Апорія «Стадіон».** Парадоксально, що в умовах «змагальності» щонайменше двох (а то і трьох) учасників міжнаціональних перегонів, в умовах чітко вираженої етнічної сегментації, характерної для Галичини, етнопсихологічна дистанція була природною даниною реаліям поліетнічності. Стан етнічної самотності визначав домінуючий характер співбуття «чужих» на індивідуальному, а почасти й груповому рівнях у досліджуваному хронотопі. Ідеальним для збереження власного «я» було й підсвідоме зарахування етнофорами сусідів-«чужих» до «своїх», яке ми вважаємо передумовою хоч і взаємовіддаленого, об'єктивно розмежованого простором соціокультурної дистанції «я» й «не-я», проте гармонійного їх співіснування. А от відсутність контактів поміж «сусідами», «німота» їх стосунків зумовлювали збереження компромісу «пасивного» типу. В умовах безликого соціального порядку байдужість «інших» віддаляла, при цьому не скорочуючи етнопсихологічної дистанції між «ми»- і «вони»-інтересами. Це, власне, запобігало формуванню етноконфліктних зон. За відсутності сталих міжетнічних контактів невизначеність взаємин групи могла виступати передумовою стосунків, які можна означити як статичне, компромісно-нехтувальне співіснування «чужих» або категорією «нейтральної взаємодії». Цю апорію додатково можна було б трактувати – у випадку українсько-німецьких взаємин (після 30 червня 1941 р.) як реалізацію *теорії «розбитих вікон» (broken windows theory)* (ОУН versus Третій Райх).

Насамкінець, у контексті цієї студії варто припустити, що досліджуваний хронотоп відіграв чимало ролей у діалектиці міжетнічної взаємодії: Галичина була не просто місцем, де відбувалася міжетнічна комунікація, а передусім гравцем (щоправда, другої-третьої, а то й ще дальшої шеренги) у забігах на паралельних доріжках етнічних, конфесійних і націоналістичних структур. Тісне співжиття кількох етнонацій з різними ментальними, релігійними й культурними установками створювало високу етнічну напругу, яка нерідко підвищувала рівень креативності етнофорів і політичних акторів, буквально спонукаючи їх носіїв до змагального, «турнірного» способу взаємодії. Відтак важливою проблемою досі залишається створення моделі розвитку етнічних (національних) груп⁷⁰, особливо тих, що перебувають на одній території, у контексті їхнього суперництва, тим паче, що етнополітологічного доведення потребує й Сковородинівська максима про «нерівну всім рівність».

Список джерел

1. Антін Крезуб [Думін, О.] (1933), *Нарис історії українсько-польської війни*. Львів.
2. Бергсон, А. (2010), *Творча еволюція*; пер. з франц. Р. Осадчука. Київ.
3. Габермас, Ю. (2006), *Залучення Іншого. Студії з політичної теорії*; пер. з нім. А. Дахній. Львів.

⁷⁰ Монолатій, І. (2010), Вказ. пр., с. 560-562.

4. Гессен, Д. О., Еріксен Т. Г. (2014), *Біг на місці: парадокси конкуренції*; пер. з норв. І. Сабор, Київ.
5. Гнатюк, О. (2012), *Між літературою і політикою. Есеї та інтермедії*, Київ.
6. Гнатюк, О. (2021), Східна Галичина: один край – два П'ємонти. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років* (Київ), вип. 16, с. 5–47.
7. Грицак, Я. (2021), *Подолати минуле: глобальна історія України*. Київ.
8. Грицак, Я. (2006), *Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)*. Київ.
9. Гауден, Г. (2020), *Львів: кінець ілюзій. Оповідь про листопадовий погром 1918 року*; пер. з пол. А. Павлишин, Львів.
10. Гон, М. (2005), *Із кривдою на самоті. Українсько-єврейські взаємини на західноукраїнських землях у складі Польщі (1935–1939)*. Рівне.
11. Доманська, Е. (2012), *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле*; пер. з пол. і англ. В. Склокін, Київ.
12. *Енциклопедія постмодернізму* (2003); за ред. Ч. Е. Вінквіста, В. Е. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун. Київ.
13. Еріксен, Т. Г. (2004), *Тиранія моменту: швидкий і повільний час в інформаційну добу*; пер. з англ. В. Дмитрук. Львів.
14. Косик, В. (1992), *Україна під час Другої світової війни 1938–1945*; з фр. пер. Р. Осадчук. Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто.
15. Кузьма, О. (1960), *Листопадові дні 1918 р. Із шкiцями*. Друге вид. Нью-Йорк.
16. Кучерук, О. (2005), *Рико Ярій – загадка ОУН*. Львів.
17. Лисяк-Рудницький, І. (2019), *Історичні есе*. Т. 1. Вид. 2-е, Київ.
18. *Лексикон античної словесності* (2014), за ред. М. Борецького, В. Зварича. Дрогобич.
19. Лось, Я. С. (2018), *Українська справа у спогадах, листуванні й публіцистиці. Вибрані твори*; пер. з пол. В. Ф. Саган, Київ.
20. Манекін, Р. (2011), Політика, релігія і національна ідентичність: голосування галицьких євреїв на парламентських виборах 1873 року. *ПОЛІН. Дослідження історії та культури євреїв Східної Європи*; за ред. Ентоні Полонські. Київ, с. 83–108.
21. Монолатій, І. (2010), *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр.* Івано-Франківськ.
22. Монолатій, І. (2011), Інституційні процеси в сфері етнополітики Австро-Угорської імперії: фактор етнічних політичних акторів Галичини і Буковини. *Держава і право* (Київ). Вип. 53, с. 646–653.
23. Монолатій, І. (2022), *Етнопериферійність: участь суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери в міжетнічній взаємодії, міждержавних конфліктах і культури пам'яті*. Дрогобич.
24. Монолатій, І. (2023), Категорія «соборність України» як фрактал. *Історико-політичні проблеми сучасного світу* (Чернівці). Т. 47, с. 313–325.
25. Набитович, І. (2023), *Сага мистецької родини: Олександр Фредро, Софія Шептицька, митрополит Андрей Шептицький*. Київ.
26. Петров, В. (1929), *Пантилимон Куліш у п'ядесяти роки. Життя. Ідеологія. Творчість*. Том перший. Київ.
27. Платон (2021), *Держава*; пер. з давньогрец. Д. Коваль. Вид. друге, переробл. Львів.
28. Поппер, К. (1994), *Відкрите суспільство та його вороги*. Т. 1. У полоні Платонових чарів; пер. з англ. О. Коваленко. Київ.
29. Рюзен, Й. (2010), *Нові шляхи історичного мислення*; пер. з нім. В. Кам'янець. Львів.
30. Снайдер, Т. (2016), *Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь 1569–1999*. Вид. 2-е; пер. з англ. А. Котенко, О. Надтока, Київ.
31. Соневицький, М. (1970), *Історія грецької літератури*. Перший том. Рання доба, Рим.
32. Терещенко, Ю.; Осташко, Т. (2011), *Український патріот із династії Габсбургів*. Вид. друге, доповн. Київ.
33. Шпорлюк, Р. (2016), *Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща*; пер. англ. Г. Касьянов, М. Климчук, М. Рябчук, Я. Стріха, Д. Матіяш та Х. Чушаак. Вид. друге. Київ.
34. Фан, Р. (2019), *Історія єврейської національної автономії в період Західно-Української Республіки*; пер. з їдиш А. Фурман, Львів.

35. *Філософський енциклопедичний словник* (2002), наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ.
36. Davies, N. (2023), *Galicja*. Piekład Bartłomiej Pietrzyk. Kraków.
37. Doroschenko, D. (1941), *Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur*. Leipzig.
38. Palmer, J. (2021), "Zeno of Elea", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), available at: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/zeno-elea/> [Accessed 14.02.2024].
39. Piętko, D. (2017), *Apagogeniczne argumenty Zenona a Elei w apologii Parmenidesa*. Warszawa.
40. Rothschild, J. (1981), *Ethnopolitics. A Conceptual Framework*. New York.
41. Wolf, L. (2020), *Idea Galicji. Historia i fantazja w kulturze politycznej Habsburgów*. Z angielskiego przełożył Tomasz Bieroń. Kraków.
42. *Ukraine and Poland in documents. 1918–1922*. (1983). Part II. Edited by Taras Hunczak. New York – Paris – Sydney – Toronto.

References

1. Antin Krezub [Dumin, O.] (1933), *Narys istorii ukrainsko-polskoi viiny*. Lviv. [In Ukrainian].
2. Bergson, A. (2010), *Tvorcha evoliutsiia*; per. z frants. R. Osadchuka. Kyiv. [In Ukrainian].
3. Habermas, Yu. (2006), *Zaluchennia Inshoho. Studii z politychnoi teorii*; per. z nim. A. Dakhnii. Lviv. [In Ukrainian].
4. Hessen, D. O., Eriksen T. H. (2014), *Bih na misti: paradoksy konkurentsii*; per. z norv. I. Sabor, Kyiv. [In Ukrainian].
5. Hnatiuk, O. (2012), *Mizh literaturoiu i politykoiu. Esei ta intermedii*, Kyiv. [In Ukrainian].
6. Hnatiuk, O. (2021), *Skhidna Halychyna: odyń kraj – dva Piemonty. Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv* (Kyiv), vyp. 16, s. 5–47. [In Ukrainian].
7. Hrytsak, Ya. (2021), *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy*. Kyiv. [In Ukrainian].
8. Hrytsak, Ya. (2006), *Prorok u svoii vitchyzni. Franko ta yoho spilnota (1856–1886)*. Kyiv. [In Ukrainian].
9. Gauden, G. (2020), *Lviv: kinets iliuzii. Opovid pro lystopadovyi pohrom 1918 roku*; per. z pol. A. Pavlyshyn, Lviv. [In Ukrainian].
10. Hon, M. (2005), *Iz kryvdoi na samoti. Ukrainsko-yevreiski vzaïemyny na zakhidnoukrainskykh zemliakh u skladi Polshchi (1935–1939)*. Rivne. [In Ukrainian].
11. Domanska, E. (2012), *Istoriia ta suchasna humanitarystyka: doslidzhennia z teorii znannia pro mynule*; per. z pol. i anhł. V. Sklokin, Kyiv. [In Ukrainian].
12. *Entsyklopediia postmodernizmu* (2003); za red. Ch. E. Vinkvista, V. E. Teilora; per. z anhł. V. Shovkun. Kyiv. [In Ukrainian].
13. Eriksen, T. H. (2004), *Tyraniia momentu: shvydkyi i povilnyi chas v informatsiinu dobu*; per. z anhł. V. Dmytruk. Lviv. [In Ukrainian].
14. Kosyk, V. (1992), *Ukraina pid chas Druhoi svitovoi viiny 1938–1945*; per. z frants. R. Osadchuk. Kyiv – Paryzh – Niu York – Toronto. [In Ukrainian].
15. Kuzma, O. (1960), *Lystopadovi dni 1918 r. Iz shkitsamy*. Druhe vyd. Niu-York. [In Ukrainian].
16. Kucheruk, O. (2005), *Ryko Yaryi – zahadka OUN*. Lviv. [In Ukrainian].
17. Lysiak-Rudnytskyi, I. (2019), *Istorychni ese*. T. 1. Vyd. 2-e, Kyiv. [In Ukrainian].
18. *Leksykon antychnoi slovesnosti* (2014), za red. M. Boretskoho, V. Zvarycha. Drohobych. [In Ukrainian].
19. Los, Ya. S. (2018), *Ukrainska sprava u spohadakh, lystuvanni y publitsystytsi. Vybrani tvory*; per. z pol. V. F. Sahan, Kyiv. [In Ukrainian].
20. Manekin, R. (2011), *Polityka, relihiia i natsionalna identychnist: holosuvannia halytskykh yevreiv na parlamentskykh vyborakh 1873 roku. POLIN. Doslidzhennia istorii ta kultury yevreiv Skhidnoi Yevropy*; za red. Entoni Polonski. Kyiv, s. 83–108. [In Ukrainian].
21. Monolatii, I. (2010), *Razom, ale maizhe okremo. Vzaïemodiia etnopolitychnykh aktoriv na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1867–1914 rr.* Ivano-Frankivsk. [In Ukrainian].
22. Monolatii, I. (2011), *Instytutsiini protsesy v sferi etnopolityky Avstro-Uhorskoï imperii: faktor etnichnykh politychnykh aktoriv Halychyny i Bukovyny. Derzhava i pravo* (Kyiv). Vyp. 53, s. 646–653. [In Ukrainian].

23. Monolatii, I. (2022), *Etnoperyferiiniist: uchast subiektiv zakhidnoukrainskoi etnopolitychnoi sfery v mizhetnichnii vzaïemodii, mizhderzhavnykh konfliktakh i kultury pamiaty*. Drohobych. [In Ukrainian].
24. Monolatii, I. (2023), Katehoriia «sobornist Ukrainy» yak fraktal. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu* (Chernivtsi). T. 47, s. 313–325. [In Ukrainian].
25. Nabytovych, I. (2023), *Saga mystetskoi rodyny: Alieksandr Fredro, Sofiia Sheptytska, mytropolyt Andrei Sheptytskyi*. Kyiv. [In Ukrainian].
26. Petrov, V. (1929), *Pantylymon Kulish u piadesiati roky. Zhyttia. Ideolohiia. Tvorchist*. Tom pershyi. Kyiv. [In Ukrainian].
27. Platon (2021), *Derzhava*; per. z davnohrets. D. Koval. Vyd. druhe, pererobl. Lviv. [In Ukrainian].
28. Popper, K. (1994), *Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy*. T. 1. U poloni Platonovykh chariv; per. z anhl. O. Kovalenko. Kyiv. [In Ukrainian].
29. Riuzen, Y. (2010), *Novi shliakhy istorychnoho myslennia*; per. z nim. V. Kamianets. Lviv. [In Ukrainian].
30. Snaider, T. (2016), *Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569–1999*. Vyd. 2-e; per. z anhl. A. Kotenko, O. Nadтока, Kyiv. [In Ukrainian].
31. Sonevyskyi, M. (1970), *Istoriia hretskoi literatury*. Pershyi tom. Rannia doba, Rym. [In Ukrainian].
32. Tereshchenko, Yu; Ostashko, T. (2011), *Ukrainskyi patriot iz dynastii Habsburhiv*. Vyd. druhe, dopovn. Kyiv. [In Ukrainian].
33. Shporliuk, R. (2016), *Formuvannia modernykh natsii: Ukraina – Rosiia – Polshcha*; per. anhl. H. Kasianov, M. Klymchuk, M. Riabchuk, Ya. Strikha, D. Matiash ta Kh. Chushaak. Vyd. druhe. Kyiv. [In Ukrainian].
34. Fan, R. (2019), *Istoriia yevreiskoi natsionalnoi avtonomii v period Zakhidno-Ukrainskoi Respubliky*; per. z yidysk A. Furman, Lviv. [In Ukrainian].
35. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* (2002), nauk. red. L. V. Ozadovska, N. P. Polishchuk. Kyiv. [In Ukrainian].
36. Davies, N. (2023), *Galicja*. Pzekład Bartłomiej Pietrzyk. Kraków.
37. Doroschenko, D. (1941), *Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur*. Leipzig.
38. Palmer, J. (2021), “Zeno of Elea”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), available at: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2021/entries/zeno-elea/> [Accessed 14.02.2024].
39. Piętka, D. (2017), *Apagogiczne argumenty Zenona a Elei w apologii Parmenidesa*. Warszawa.
40. Rothschild, J. (1981), *Ethnopolitics. A Conceptual Framework*. New York.
41. Wolf, L. (2020), *Idea Galicji. Historia i fantazja w kulturze politycznej Habsburgów*. Z angielskiego przełożył Tomasz Bieroń. Kraków.
42. *Ukraine and Poland in documents. 1918–1922*. (1983). Part II. Edited by Taras Hunczak. New York – Paris – Sydney – Toronto.